

Александар Васиљевић

Институт за европске студије, Београд

ОДНОС ДРЖАВЕ И ЦРКВЕ У ПОРТУГАЛИЈИ – ПОЛОЖАЈ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Сажетак: Однос државе и цркве у Португалији регулисан је на основу два правна извора. Један је Закон о верској слободи из 2001. године, док је други извор ревидирана верзија Конкордата са Светом Столицом из 2004. године. Аутор истраживање започиње правно-историјским прегледом околности које су претходиле појави савремене правне регулативе, где као проблем уочава утицај привилегованог статуса Католичке цркве на неравномеран однос државе према другим конфесијама. Утврђено је да усклађеност са европском и светском правном регулативом доприноси променама и гарантује правни статус и другим црквама и верским заједницама. Привилегије гарантоване правним статусом односе се на посебне уговоре између утемељених конфесија и државе, као и на право на верско образовање деце, пружање духовне помоћи у државним јавним установама и пореске олакшице. У завршном делу истраживања аутор пажњу посвећује положају православне цркве у Португалији. Искрпно и инспиративно залагање митрополита Гаврила и развој државно-црквеног права обезбедили су различитим православним јурисдикцијама једнака права и привилегије.

Кључне речи: државно-црквено право, Португалија, православна црква, слобода вероисповести.

Увод

Однос државе и цркве у Португалији специфичан је по многим основама. Португалија је држава са релативно малом површином у којој се између 84,5% и 90% становништва изјашњавају као римокатолици (Manuel, 2014: 141). Међутим, постоје и друге верске деноминације са одређеним друштвеним значајем и организацијом. Ове заједнице својствене су за веће градске центре (Лисабон, Брага, Порто и др.) у којима постоје огранци православне и протестантске цркве, јеврејске и исламске заједнице. Посебну пажњу изазивају парарелигијске организације попут јеховиних сведока, као и одређени број нових цркава и верских заједница од којих су најпознатије „Мана црква“ и „Универзална црква Божјег краљевства“.

Свим црквама и верским заједницама гарантован је правни субјективитет на основу Закона о верској слободи из 2001. године, док је однос између традиционалне Католичке цркве и Португалије дефинисан Конкордатом из 2004. године, односно интерним документом међународног карактера за уређење и положај Католичке цркве у Португалији.

Положај цркава и верских заједница у Португалији зависи од категорије којој црква или заједница припада. Две основне су утемељене или неутемељене цркве и верске заједнице. Иако је циљ савременог државно-црквеног права смањивање разлика између заједница као и тежња за што праведнији третман конфесија, разлике и поделе унутар њих су потпуно оправдане будући да свака држава тежи да на прво место постави доминантну религију која је темељ њеног историјског и верског идентитета.

На примеру Португалије то је утемељена традиционална Католичка црква која ужива и низ привилегија гарантованих световним правом. Међутим, да европско законодавство и пракса једнакости и равноправности међу конфесијама утичу на положај Католичке цркве сведочи ускраћивање привилегованог статуса обавезног пружања духовне помоћи у војним установама, што је до 2000. године била обавеза Католичке цркве. Нови поредак конструисан од Закона о верској слободи и Конкордата Свете Столице сведочи тежњу за асимиловањем правне регулативе са европским концептом једнаког и праведнијег третмана међу црквама и верским заједницама.

Привилегије које су гарантоване правним статусом утемељене цркве или верске заједнице видљиве су у споразумима и уговорима које цркве склапају са државом, а које постају предмет јавног права у Португалији. Привилегије су уочљиве и код одржавања верске наставе у државним школама, као и у финансирању и пореским олакшицама, пружању духовне помоћи у државним установама и другим.

Православна црква има аутентичну традицију на територији Португалије утемељену доласком апостола Павла на Пиринејско полуострво. Међутим, све до Великог раскола између православне и Католичке цркве може се у највећем делу испратити епископски континуитет, односно апостолско прејемство на територији Португалије. Након раскола појављује се празнина која траје све до 60-их година XX века.

Несебичним залагањем и ангаживањем др Едуарда Енрикеа Пинта де Роше (Eduardo Henrique Pinto da Rocha), Португалија је на завидан начин успела да поврати ауторитет и да потпуно оживи помесну православну цркву на њеној територији, а све то у контексту драматичног историјског развоја, праћеног променама јурисдикција које нису толико специфичне за Источну православну традицију. Мукотрпним радом и залагањем архимандрита Јована, односно митрополита Гаврила, православна источна црква у Португалији се изборила за аутономију и права која припадају помесним црквама.

Правно-историјски преглед

Доминантна римокатоличка вероисповест представља портрет португалског друштва са карактеристикама религиозног традиционализма. Због тога ћемо пажњу посветити правно-историјском прегледу развоја и положаја Римокатоличке цркве у Португалији. Независност Португалије стечена у 12. веку¹ остварена је тек након њеног признавања од Рима. У прилог овоме сведочи и чињеница да је у првим вековима њене независности дужност владара припадала папиним вазалима. Утицај папе био је такав да је имао право и могућност да поставља и смењује краљеве у Португалији, што је у науци познато као папоцезаризам

1 Тачна година је 1143, док поједини извори проглашење независности Португалије везују за 1139. годину (Santos, Farias, 2002: 37).

(Аврамовић, Станимировић, 2019: 154). Неколико векова касније утицај римског папе почиње да слаби, међутим, државно-црквени односи су до краја средњег века засновани на међусобном преплитању на начин да је држава користила цркву ради постизања циљева,² док је црква користила државу за ширење своје пастирске мисије.

Период реформација и сукоби између католика и протестаната готово да су у потпуности избегли ову државу, а први правни извор којим је римокатоличка вероисповест проглашена за званичну религију португалске државе је први португалски Устав из 1822. године.³ На истим основама засноване су одребе Устава из 1826. и 1838. године са званичним ставом да је римокатоличка вероисповест државна религија у Португалији. У XIX веку не постоје промене у односима државе и цркве све до двадесетог века који доноси промене (Pinto, 2023: 4-7). Најпре је Републиканска револуција из 1910. године допринела да дође до прокламовања принципа одвојености државе и цркве.⁴ Очигледан је утицај француског права и чувеног секуларног закона у Француској из 1905. године. Верује се у његов директан утицај на стварање политичког закона који је потврдио раздвајање државе и цркве у Португалији из 1911. године.⁵ Последица овог закона су стални конфликти са Римокатоличком црквом и негативан став према религији и Богу. Погрешним тумачењем одвојености државе и цркве, неутралност у државно-црквеним односима веома брзо прерасла је у супротстављеност.⁶

Промене у државно-црквеним односима дешавају се након 1926. године када је устанком стављена тачка на либерално-републикански режим (Canas, 2005: 234). Међутим, то није утицало на Устав из 1933. године који и даље прокламује одвојеност државе и Римокатоличке

2 Озакоњења и друштвене контроле.

3 Constitution of 1822 (A Constituição de 1822.), *National Archives*, Lisbon 1822, Art 25. Изворни текст Устава види у: https://www.copyrighthistory.org/cam/tools/request/showRepresentation.php?id=representation_pt_1822 (приступ: 26.02.2024.)

4 Кооперативна одвојеност је други модел државно-црквених односа заснован на принципу секуларне државе. Више о моделима односа између државе и цркве види у: Васиљевић, 2022: 19.

5 The Constitution of Portugal from 1911. (Constituição Política da República Portuguesa de 1911.), *Assembleia Nacional Constituinte Portuguesa*, Lisbon 1911. Доступно на: <https://mjp.univ-perp.fr/constit/pt1911.htm> (приступ: 27.02.2024.)

6 „Constitutionalism of Portugal“, доступно на: <https://www.britannica.com/place/Portugal/Overseas-empire> (приступ: 27.02.2024.)

цркве. Радикалније промене се дешавају у периоду од 1935. до 1971. године када је у више различитих устава (1935, 1951 и 1971. године) Римокатоличка црква успела да поврати своју позицију и да постане поново званична вероисповест португалске нације (Teixeira, 2015: 61). Однос између државе и Римокатоличке цркве у Португалији реглусан је 7. маја 1940. године Конкордатом који је Света столица склопила са државом.⁷ Познато је да је Конкордат субјекат међународног права и као такав је веома тешко подложен променама. Конкордат из 1940. године гарантовао је велику неједнакост међу религијама и, поред уставних промена, на снази је био све до 2004. године када је стари документ замењен новим (ступио на снагу у мају 2004. године).⁸ Посебан допринос формирању новог Конкордата дао је Закон о верској слободи из 2001. године.⁹

Закон о верској слободи и конкордати са Светом столицом

Дуго очекиван Закон о верској слободи из 2001. године допринео је да се Португалија сврста у ред европских држава у којима се обнавља и развија државно-црквено право. Разлог је тај што закон по многим основама парира са другим законима из ове области у различитим државама Европске уније. Законом су подељене цркве и верске заједнице у три велике групе:

- 1) Утемељене цркве и верске заједнице;
- 2) Цркве и верске заједнице уписане у Регистар, којима је законом гарантован правни субјективитет и
- 3) Цркве и верске заједнице без законски гарантованог правног субјективитета.¹⁰

7 “The Concordat between the Holy See and Portuguese Republic from 7. may 1940“, доступно на: <https://www.concordatwatch.eu/salazars-concordat-1940-text--t38751> (приступ: 28.02.2024).

8 “The Concordat with the Holy See and the Portuguese Republic from 18. may 2004“, доступно на: <https://www.concordatwatch.eu/concordat-2004--text--t4131> (приступ: 28.02.2024).

9 Law of Religious Freedom (Lei da Liberdade Religiosa), *D. R. I-A – the Assembly of the Republic*, 16/2001.

10 Law of Religious Freedom (Lei da Liberdade Religiosa), *D. R. I-A – the Assembly of the Republic*, 16/2001, art 37.

Да је Закон о верској слободи пажљиво састављен и у складу са другим европским узорима сведоче решања многих спорних питања између државе и цркве. Овим законом, који је пре свега усаглашен са Уставом Португалије, црквама и верским заједницама гарантовано је једнако право на стицање статуса правног лица након успешног поступка регистрације (art. 33-35). Осим тога, црквама и верским заједницама је као облик слободе вероисповести гарантовано право на потписивање уговора са државом (art. 45-51).

Закон гарантује низ права везаних за пружање верске помоћи својим члановима, пружање верског образовања у јавним школама и право на стручну помоћ у државним установама (art. 11, 24). Са друге стране, Закон гарантује црквама и верским заједницама право на сарадњу са државом, као и организовање и спровођење верске политике у складу са аутономним правним нормама, без мешања државе и њених институција (art. 3). Равноправност са другим изворима у Европи потврђена је и другим правима попут права на промоцију своје делатности, права на пореске олакшице од стране државе, права на оснивање образовних верских установа, школа факултета и семинарија, као и пуног права да на таквим местима подучавају ученике и студенте религијским знањима.

Особеност овог закона је да се он односи на цркве и верске заједнице из којих је у потпуности изузета Католичка црква Португалије. На основу члана 58. примећујемо да је регулисање односа између Католичке цркве и државе препуштено већ поменутом Конкордату. Управо је у овоме одлика државно-црквених односа у Португалији, из разлога што се изразито квалитетан Закон о верској слободи само условно повезује са преовлађујућом религијом, док се у највећем делу односи на друге цркве и верске заједнице, мада су приметна извесна подударана између чланова Конкордата са члановима Закона о верској слободи.¹¹

Предност поменутог правног преплитања је то што се Законом о верској слободи ојачава утемељени положај и статус Католичке цркве, што потврђује његов 58. члан. Према гледишту Виталина Канаса (Vitalino Canas), Устав Португалије не поставља ниједну религију на прво место, већ то индиректно чини Закон о верској слободи, ограђујући

11 Питање убијања животиња ради верских ритуала и обичаја, као и питање опорезивања.

се на статус Католичке цркве гарантован међународним споразумом. Посебан допринос у државно-црквеним односима је дуго очекивана актуелизација Конкордата, будући да је до 2004. године на снази био Конкордат из 1940. године, а који је по многим питањима у последњих тридесет година био у разилажењу са Уставом Португалије. Тако, на пример, принцип једнаког третирања других религија у Конкордату из 1940. године уопште није познат.¹² Сви примери неуставности старог Конкордата проглашени су ништавним, а затим су опозвани новим Конкордатом из 2004. године.

Класификација цркава и верских заједница

Тренутно важећи Закон о верској слободи по свим облицима може да парира сличним законима у Европи. Међу поменуте особености убраја се питање регистрације, односно класификације цркава и верских заједница. Законом о верској слободи основна подела цркава и верских заједница настала је на основу дефиниције представљене законом, где се истиче да су цркве и верске заједнице „организационе друштвене заједнице које обећавају вечни живот, а у којима верници могу да следе верске циљеве које налаже њихова вероисповест“.¹³

Једина неправилност у овом извору права односи се на привилеговани статус Католичке цркве у односу на друге утемељене цркве и верске заједнице, мада је и она примерна из разлога што је више од 85% португалских испитаника католичке вере, док се друге деноминације повезују са страним држављанима. Од страних држављана у Португалији приближно трећина становника (36,4%) припада Католичкој цркви (Pniushkova, 2023). Правни статус других цркава и верских заједница обезбеђује се регистрацијом у посебном регистру колективних верских лица. Поступак регистрације није обавезан за деловање цркава

12 Конкордат је имао велики број неуставних ограничења попут чињенице да црквени достојанственици морају имати португалско држављанство, као и право Владе на приговор о именовању бискупа и надбискупа, правне заштите свештенства као јавних службеника, похађање обавезне верске наставе у државним школама вођено католичким принципима, развод католичког брака и ослобађање католичког свештенства од пореза. Све су ово примери неуставности Конкордата из 1940. године.

13 Law of Religious Freedom (Lei da Liberdade Religiosa), D. R. I-A – the Assembly of the Republic, 16/2001, art 20.

и верских заједница у Португалији, али изричито наглашава да се без регистрације не може остварити правни субјективитет гарантован јавним правом.¹⁴

Истраживањем је утврђено да постоје слична правна решења између Закона о црквама и верским заједницама (у наставку ЗЦВЗ) у Републици Србији (у наставку РС) и Закона о верској слободи у Португалији. Једно од њих се односи на пример класификације црква и верских заједница. У ЗЦВЗ у РС основна подела црква и верских заједница је на традиционалне и конфесионалне,¹⁵ док је Законом о верској слободи Португалији својствена подела на утемељене и неутемељене цркве и верске заједнице. Статус утемељених додељује држава након позитивног извештаја комисије за верску слободу, а права која обезбеђује овај статус односе се на озбиљнији ниво сарадње са државом по разним питањима (art. 54).¹⁶ Као и код традиционалних црква и верских заједница у РС, статус утемељених обезбеђује додатне привилегије које доприносе да се изгради један здрав верски идентитет који ће утицати на смањење појаве вештачких верских група, односно парарелигијских организација.

Рад комисије за одређивање црква и верских заједницама којим ће бити додељен статус утемељене верске заједнице озбиљан је и одговоран посао у коме учествују представници Владе, Католичке цркве и представници већ утемељених црква или верских заједница. Држава се на овај начин ограђује тако што заузима неутралан став када је у питању избор утемељених црква и верских заједница, а одговорност препушта поменутиим представницима. Питањима религије држава се бави искључиво повремено и у случајевима личног интереса. Привилегије које се таквим статусом додељују нису задатак и интересна зона државе Португалије.

14 Додатна права која су гарантована односе се на право учења о вери и моралу у основним, средњим и високошколским установама, право на јавно наступање на телевизији и радију, право на пореске олакшице и сл.

15 Закон о црквама и верским заједницама – ЗЦВЗ, *Службени гласник РС*, бр 36/2006, чл. 10.

16 На пример закључивање споразума са државом, учествовање у раду Комисије за верска питања, учествовање у убирању пореза од верника, као и уживању права на повраћај ПДВ-а у разним правним радњама.

Привилегије гарантоване утемељеним црквама и верским заједницама

Након успешног поступка регистрације и одлуке комисије за верску слободу са представницима Владе и других верских деноминација, црквама и верским заједницама обезбеђен је правни статус субјеката јавног права. Он се углавном огледа у низу погодности које су гарантоване црквама или верским заједницама, а поједине од њих ћемо представити у овом поглављу.

Већ смо истакли да је посебна привилегија дарована утемељеној Католичкој цркви која је формално призната од Португалије као субјект међународног јавног права. Свету столицу у Португалији представља нунције, док Португалију при Светој столици представља њен амбасадор (Canas, 2005: 240). Одлика државно-црквеног правног поретка Португалије је право утемељених верских заједница на закључивање уговора са државом.¹⁷

Са друге стране, својствено правном поретку Португалије је прихватање иницијатива црква и верских заједница о вођењу преговора са комисијом за преговоре именованом од стране Министарства правде.¹⁸ Иницијативу за покретање преговора подноси утемељена црква или верска заједница, док се држава обавезује да једном прихваћену иницијативу заувек спроводи. Споразуми који се на састанцима постигну достављају се парламенту заједно са предлогом о њиховој ратификацији. Након ратификације споразум ступа на снагу, а реч је о специфичном моделу у теорији уставног права. Неутемељене верске заједнице су ускраћене правом на могућност преговора и споразума са комисијом за преговоре, мада нису потпуно дискриминисане из разлога што имају право да са регионалном и локалном самоуправом воде преговоре око постизања циљева који нису дефинисани Законом о верској слободи.

Правни статус гарантован утемељеним црквама и верским заједницама, поред уговора и споразума са државом, подразумева и право на верско образовање деце. Наиме, свим утемељеним верским заједницама

17 Law of Religious Freedom (Lei da Liberdade Religiosa), D. R. I-A – the Assembly of the Republic, 16/2001, art. 45 – 50.

18 Law of Religious Freedom (Lei da Liberdade Religiosa), D. R. I-A – the Assembly of the Republic, 16/2001, art. 13.

гарантује се право на верску наставу, што је једногласно усклађено са Уставом Португалије,¹⁹ Законом о верској слободи (члан 19), и новим Конкордатом (члан 19). Гарантовано верско образовање у Португалији не подразумева само верску наставу у државним школама, него и могућност подизања образовних установа и семинарија у којима ће се вршити верско образовање деце, што је алтернатива у односу на подучавање у државним школама. Опште је познато да је питање верске наставе облик слободе вероисповести који изазива различите реакције јавности. Присетимо се околности са којима су се домаћи (српски) законописци сусрели приликом враћања верске наставе у државне школе (Аврамовић, 2006: 251-257). Са сличним проблемима суочила се и Португалија приликом доношења ове одлуке. Верска настава је и даље спорна у државним јавним школама, а у последњих 25 година је и даље камен спотицања у државно-црквеним односима у Португалији (Canas, 2005: 240). Одбрану треба тражити у Конкордату из 1940. године и уставним начелима до 1976. године, зато што се подучавање римокатоличке вероисповести у јавним школама сматра обавезним. Напади против верске наставе били су посебно интензивни 80-их година када је ово питање покренуто пред Уставним судом, а који је пресудио у корист веронауке, односно да принцип одвојености државе и цркве заступљен у Португалији укључује верско образовање деце у јавним школама.

Расправа је настављена и 90-их година, када се ово питање поново нашло пред Уставним судом Португалије, а одлука која је тада изгласана посебно је интригантна. Наиме, Уставни суд доноси одлуку да је верска настава у државним школама исход цркве. Овде се мисли на вероучитеље као прописно обучене, предложене од стране цркве, а постављене од стране државе, затим на уџбенике и наставне материјале припремљене од стране цркве, а прихваћене од стране државе, што је произвело закључак да је верска настава у државним школама, а не од школа или од државе. Заправо је за Уставни суд толерантна настава у државним школама, али није прихватљива верска настава државних школа.²⁰

19 Constitution of the Portuguese Republic (Constituição da República Portuguesa), seventh revision 2005, art. 73.

20 Овде се мисли на облик верске наставе који би држава прописала, обезбедила и у крајњем исходу наметнула у школама.

Једна од привилегија коју доноси правни статус регистрованим црквама или верским заједницама односи се на финансирање и пореске олакшице. Иако у Португалији не постоји дефинисан систем јавног финансирања црквених активности, оно што постоји су разни посредни облици (су)финансирања различитих активности. Данас је најзаступљенији облик (су)финансирања од стране државе на примеру изградње верских објеката преовлађујуће унутар Католичке цркве. Када је реч о ослобађању од пореза, основе ове одредбе налазе се у старом Конкордату према коме је Католичка црква потпуно ослобођена од плаћања свих врста пореза, укључујући и порез на додатну вредност (ПДВ). Помињемо ПДВ из разлога што у каснијем периоду развоја Португалије и њеног уподобљавања са правом Европске уније након 1986. године долази до промена у односима према пореским повластицама усмерених црквама и верским заједницама. Поред обавезног ПДВ-а за цркве и верске заједнице који је прописан у већини држава Европске уније, Португалија је на све могуће начине настојала да ослободи цркве и верске заједнице од враћања ПДВ-а држави, што је потврђено Декретом из 1990. године којим је установљено да се утемељеним црквама и верским заједницама рефундира ПДВ. На овај начин све цркве и верске заједнице изузете су плаћања свих врста пореза.²¹ Порез се наплаћује код пружања комерцијалних услуга, терапија, духовних саветовања и других.

Последња привилегија коју ћемо у истраживању поменути тиче се обостраног интереса државе и цркве, а односи се на пружање духовне помоћи у државним установама. Извор којим је утемељено ово право је стари Конкордат, којим се подразумева учествовање Католичке цркве у пружању помоћи и слободном приступу у болницама, затворима, државним школама, склоништима и другим установама у којима је неопходна стручна духовна подршка (члан 27). Овим Конкордатом дефинисани су различити облици „капеланског рада“ у болницама, војсци и затворима.

Промене се дешавају доношењем новог Конкордата из 2004. године којим се укида право на слободан приступ јавним установама, док је и

21 Овде се мисли на ослобађање од пореза на имовину и објекте које користе за обредне и верске сврхе, као и на примања поклона од верника (било да је имовина, новац или објекат у питању), сакупљања прилога и сл.

даље на снази право на неограничено вршење духовне бриге и старање о пастви у јавним установама. Ограниченост новог Конкордата по питању пружања духовне помоћи у јавним установама је посебно изненађујућа. Разлог је њено укидање у војним установама (служба капелана у војсци – пандан је војно свештенство у православљу). Укинута је стална служба капелана у војсци, док војницима којима је помоћ потребна духовну помоћ организује и осигурава Католичка црква. Резултат ових промена настаје услед сталног притиска од стране европских извора који се старају за једнака права и праведнији третман свих конфесија у погледу духовног старања. Верује се да је укидање духовне помоћи у војним установама компромисни одговор државе на једнакост између конфесија.

Положај православне цркве у Португалији

Према попису из 2001. године у Португалији је било 17.433 православних хришћана, док је 2021. године овај број порастао на 56.000 (Report on International Religious Freedom – Portugal 2021). Међу православним црквама најдоминантнија је Помесна православна црква (Orthodox catholic church),²² док су на територији Португалије присутне још и Бугарска, Румунска, Руска и Српска православна црква.

Важно је нагласити да православна црква у Португалији није новотарија која се појавила шездесетих година XX века. Њено постојање на територији Португалије (и Шпаније) бележи се још од првих векова хришћанства. У посланици Светог апостола Павла Римљанима, апостол Павле је обећању реч испунио својим доласком на Пиринијско полуострво.²³ Долазак апостола Павла на Пиринејско полуострво потврђен је многим старохришћанским делима.²⁴ Међутим, историја православне цркве у Португалији од посете апостола Павла и тешког

22 Catholic church се у овом наслову не односи на Католичку цркву, већ се користи дословни превод речи, а то је „Васељенска црква“.

23 Рим (28, 23-24).

24 Посланица Светог Климента Римског, Мураторијев канон, дела Иринеја Лионског, Тертулијана Картагинског. У 4. веку долазак је потврђен у делима Атансија Великог, Кирила Јерусалимског и Блаженог Јеронима.

периода у IX веку услед рађања јереси у западним црквама²⁵ бележи велику празнину све до друге половине XX века.

Православне активности у Португалији јачају од 1968. године, иако се у различитим извештајима истиче да је то повратак у кућу која је одувек била Њена, а повратак је искрен и без лажних екуменистичких предрасуда.

Новија историја Православне цркве у Португалији везује се за пастирску мисију др Едуарда Енрикеа Пинта де Роше.²⁶ Пинто де Роша је познат као први клирик који је оживео православну цркву после готово више од десет векова колико је трајало одумирање православља у португалским државама. Он је прошао кроз специфичан пут пре него што је постао поглавар Православне цркве у Португалији. Најпре је имао успешну војну каријеру, био је званичник португалске војске и припадник римокатоличке вероисповести. Међутим, љубав према православљу била је интензивна у мери да је неколико година трајао поступак добијања благослова за прелазак у православну цркву. Благослов је потврђен 1966. године, а доделио га је игуман манастира Светог Маврика. Одмах по добијању благослова Пинто де Роша је ступио пред архиепископа женевског, Епархије западноевропске Антонија Бартошевича (Антоний Бартошевич) (Јурисдикција Руске православне заграничне цркве).²⁷

Након сусрета са архиепископом, по његовом благослову Пинто де Роша је послат у манастир Хиландар на Светој Гори, где је као искушеник провео девет месеци. Након овог боравка, архиепископ Антоније одлучује да га уздигне у јеромонашки чин,²⁸ а осам месеци касније

25 Јереси су искорењене на Пиринејском полуострву захваљујући храбрости и упорности њених епископа који су током целог првог миленијума показали заштитнички према Светом предању и хришћанству. Међутим, вреди нагласити да се значајан део религиозног живота у Португалији тада одвијао ван званичне црквене структуре и блиско је коегзистирао са широким спектром веровања и сујеверја, као и појавама као што су магија и враџбине. Скоро свако село је имало своје видовњаке, чаробњаке и исцелитеље, што је посебно изражено у јужнијим деловима државе где је веровање у вештице и зле духове било изразито распрострањено (Pniushkova, 2023).

26 Види у: „S.B. São João Gabriel I de Portugal (dr. Eduardo Henrique Pinto da Rocha)“, доступно на: https://www.igrejaortodoxahispanica.com/Biografias/Joao_Gabriel_I_de_Portugal.html (приступ: 03.03.2024).

27 „Католической православной церкви Португалии“

28 Духовно име му је Јован (John, João у Португалији).

постављен је за архимандрита.²⁹ Након обављене праксе у Паризу, у јулу 1968. године долази у Португалију, где служи православну литургију по источном византијском обреду у једној кући са својом породицом и групом симпатизера. У наредне четири године православље у Португалији бележи енергичан и активан развој. Све је више православних верника, што потврђује циркуларно писмо архиепископа Руске заграничне православне цркве из маја месеца 1972. године (Валерјевич Слѣсарев, 2008: глава IV. 10. 16).

У документу се на 24. страни може прочитати да је португалска православна мисија специфична по томе што дели своју активност између Португалије и Француске.³⁰ Православни центар у Лисабону чинила је једино црква Светог Архангела Михаила у којој се обављају литургијска последовања. У извештају се истиче да је у Лисабону постојала заједница православних грчког и румунског порекла која је укључивала неколико стотина верника без сређене парохије и без свештеника. Седамдесетих година је у Португалији било свега шест клирика (три ђаконa и три свештеника) и око 500 верника (300 Португалаца грчког и румунског порекла и око 200 домаћих житеља).³¹

Португалска православна мисија је 1974. године трансформисана у португалски егзархат Руске православне заграничне цркве, а архимандрит Јован је постављен за епископског администратора Егзархата. Две године касније, португалски егзархат је добио и званичну државну регистрацију под називом Православна-католичка црква (History of the Orthodox Catholic Church of Portugal, 2008).

Делатност архимандрита Јована остала је упечатљива по брзом развоју православне заједнице којој је 1976. године од лисабонског кардинала додељена празна црква у зони Лисабона,³² док је исте године на иницијативу Архимандрита основан и Богословски институт под

29 Архимандрит је највиши монашки презвитерски чин у Православној цркви, чин се додељује од стране Светог архијерејског синода уз претходни предлог архијереја.

30 Француска је држава која се у извештају помиње као „њихова усвојена држава“, а занимљиво је да је седиште Архиепископије са архиепископским двором било у Француској.

31 Валерјевич Слѣсарев, 2008: глава IV. 10. 16.

32 Додељена им је на позајмицу капела Светог Жеронима (Geronimo's Chapel) у Високом Рестелу.

називом „Православна богословска академија Свети Мартин Думски.³³ Делатност Архимандрита позната је и по оснивању првог православног манастира у Португалији. Манастир је посвећен Преображењу Господњем, а његов први игуман био је архимандрит Јован.

Евидентан развој и напредак православне-католичке цркве наишао је и на један тежак период који се везује за израду Статута црквено-правног постојања православне цркве у Португалији, са посебним изузетком епископа као њеног поглавара. Међутим, архимандрит је улогу епископа предвидео Статутом, што је изазвало негативну реакцију архиепископа женевског Антонија који му је издао наредбу да тражи нову јурисдикцију чији ће члан бити (History of the Orthodox Catholic Church of Portugal, 2008). Након обраћања архиепископу атинском, Свети архијерејски синод Грчке православне цркве одлучио је да се архимандрит Јован посвети за викарног епископа Португалије, а на чину хиротоније му је саопштена одлука о каснијем посвећењу за митрополита Православне цркве у Португалији.³⁴

Посебно је важна 1984. година у којој је португалској цркви додељена аутономија посебном Синодском уредбом Грчке православне цркве.³⁵ Након шест година, од 1990. године Православна црква у Португалији је прекинула молитвено заједништво са грчком црквом из теолошких, дисциплинских и других разлога.

Следећи корак у развоју Православне цркве у Португалији везује се за 1990. годину када се бележи молитвено заједништво са аутокефалном Пољском православном црквом, наравно уз поштовање статуса аутономне цркве који јој је претходно додељен (Парфенчик, 2002: 47). Рад епископа Гаврила произвео је неколико свечаних аудијенција, од којих је најважнија она из 1993. године, када је забележен сусрет митрополита варшавског Василија и председника Републике Португалије. Тада је митрополит председника даровао великим крстом религиозног реда свете Марије Магдалене. До тада ниједан председник Португалије није добио страно верско одликовање. Отвореност за конфесионални

33 Од 2008. године је то Теолошка академија португалске православне цркве.

34 Што је једнако чину архиепископа у словенској традицији. Хиротонија у другој јурисдикцији захтева и промену духовног имена, па је тако архимандрит Јован добио ново духовно име Гаврило.

35 Грчке старокалендарске цркве која је непризната од стране Васељенске патријаршије и осталих помесних цркава (Јевтић, 2004: 34-36).

плурализам и поштовање верских мањина постаје одлика Португалије уочљива на примеру развоја Помесне православне цркве.

Са посебним изазовом помесна црква се сусрела након смрти митрополита Гаврила 1997. године. Саборски је изабран нови митрополит Јован уз присуство представника пољске цркве, амбасадора, митрополита и других. Овај сабор је заиста специфичан из разлога што ниједан православни сабор није одржан на Западу више од хиљаду година. Након избора уследило је устоличење карактеристично по томе што је митрополит варшавски Василије новом митрополиту даровао панагију, крст и мантију зелене боје.³⁶ Све ово потврђује да је реч о устоличењу и признању које се одаје помесној православној цркви у Португалији.

Посебно важан догађај за португалску цркву је сусрет митрополита португалског Јована са васељенским патријархом цариградским Вартоломејом. Сусрет се догодио 1999. године у Грчкој, а сусрет представља резултат посебног развоја и напретка Помесне португалске цркве. Исте године митрополит је посетио и патријарха московског Алексија, где је уживао у могућности да са Његовом Светошћу разматра важне теме попут положаја православне дијаспоре у државама западне Европе.

Услед озбиљних канонских разлога везаних за праксу локалног пасторског поретка, Православна црква у Португалији се 2001. године одвојила од молитвеног заједништва са Православном црквом Пољске. Целокупна историја и развој Православне цркве у Португалији утицали су на то да се Законом о верској слободи из 2001. године овој цркви призна статус утемељене верске заједнице.

Од 2017. године Португалија активно учествује у пружању помоћи православним црквама, што се уочава на примерима поклањања богослужбеног простора, затим у даривањима земљишта за верске намене, као и дозвољавању подизања верских објеката на територији главног града.

Српској православној цркви, односно Епархији западноевропској је 2017. године град Лисабон на располагање ставио капелу Хуана Кастиљског из XVI века која је дуго времена служила као испосница чувеног манастира Светог Јеронима. Освећење цркве Светог Христа Спаситеља

36 Мантије зелене боје носе искључиво поглавари православних аутокефалних цркава попут Русије, Србије и других.

у Лисабону десило се 23. септембра 2017. године, а од 7. јануара 2018. године у овој капели се редовно врше богослужења.³⁷

Крајем 2017. године Украјинска православна црква је осветила две парохијске цркве на територији Португалије. Руска православна црква је 2018. године започела изградњу прве руске цркве у Португалији, након што је претходно држава Московској патријаршији под закуп даровала земљишну парцелу на 50 година. Освећење темеља храма догодило се 20. јула 2020. године. Румунска православна црква је 2021. године осветила први румунски православни манастир у Португалији.

Закључак

Развој државно-црквеног права у Португалији усмерен је у правцу једнакости и раздвојености. Правни поредак је изграђен тако да представља специфичан однос у државно-црквеним односима. Овде наилазимо на тенденцију једнаког третмана државе према црквама и верским заједницама, суоченог са принципом строге кооперативне одвојености. Закон о верској слободи из 2001. године прекретница је у обликовању државно-црквеног права у Португалији. Уједначени односи гарантовани овим законом утицали су и на промену става Католичке цркве, која је нови Конкордат из 2004. године усмерила у правцу пристраснијег и умеренијег односа према другим заједницама. Португалија се у последњих двадесет година посебно истиче у погледу развоја и напретка државно-црквених односа, као и правног положаја цркава и верских заједница. О слободи вероисповести се до 2001. године у Португалији могло говорити крајње условно. Утицај европске и светске законодавне праксе довео је Португалију у завидан положај којим се сврстава у ред држава са развијеном државно-црквеном правном регулативом.

Закон о верској слободи као потпуно уставан законски акт исписан је тако да у потпуности испуњава савремене правне празнине из еклисијастичког права. Његовом анализом је установљено да су одлуке које доноси сагласне са другим европским и светским правним

37 Адреса цркве Светог Христа Спаситеља (Ermida Santo Cristo Salvador) је: Rua de Alcolena 2, 1400-005 Lisboa (Belém, Restelo).

изворима у којима је ова област на много вишем нивоу. Истраживањем је установљено да постоји блискост португалског Закона о верској слободи са Законом о црквама и верским заједницама у Републици Србији. Примећујемо да се ови закони по многим питањима подударају и преклапају, посебно када су у питању правне основе статуса и регистрације цркава и верских заједница, њихових подела и привилегија. Све то указује на једнообразан приступ у обликовању ових закона, односно на правну унификацију која се пасивно формира на европском нивоу.

Државно-црквено право Португалије карактерише начин додељивања правног статуса црквама и верским заједницама. Посебно образована комисија на себе преузима одговорност и последице избора или одбијања одређене деноминације. На овај начин држава је дистанцирана у односу на поступак регистрације нових цркава и верских заједница. Овим решењем држава остаје потпуно неутрална, не нарушавајући начела сопствене уставности као ни једнакости међу конфесијама. Активности државе су повремене и супсидијарне, а уочљиве су на сложенијим примерима када Комисија за верску слободу не може да понуди адекватна решења.

За развој Православне цркве у Португалији најзаслужнија је личност митрополита Гаврила који је у потпуности оживео православне активности на Пиринејском полуострву. Поред најразвијеније Помесне православне цркве, на територији Португалије постоје и представништва других православних јурисдикција. Најбројније су православне цркве Европе, а свима су гарантована једнака привилегована права својствена утемељеним црквама. Португалија је након 2017. године постала позната по изузетно отвореном односу према даривању богослужбеног простора, као и парцела за изградњу нових верских објеката, што потврђују примери даровања капеле Српској православној цркви и дугорочног земљишног закупа Руској православној цркви. На примерима Украјинске и Румунске православне цркве отвореност и дарожљивост се потврђују.

Литература

- Аврамовић Сима, Станимировић Војислав (2019): *Упоредна љравна љтрадиција*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Аврамовић, Сима (2006): Уставност верске наставе у државним школама – Res Iudicata, *Анали Правној факултету у Београду*, 2/54, Београд.
- Валерјевич Слесарев, Александр (2009): *Старостильный раскол в истории Православной Церкви (1924–2008)*, Крутицкого подворья Общ-во любителей церковной истории, Москва.
- Васиљевић, Александар (2022): Утицај секуларизације и лаицитета на развој државно-црквеног права, Прилози државно-црквеном праву Србије, уредили Владимир Чоловић и Владимир Ђурић, Институт за упоредно право, Београд.
- Закон о црквама и верским заједницама, *Службени љласник РС*, бр 36/2006.
- Јевтић, Атанасије (2004): *Заблуде расколника љзв. „Сљарокалендараца“*, Манастир Жича-Острог-Тврдош, Београд.
- Парфенчик, Андрей (2002): *Жизнь Православной Церкви в Польше с 1970 по 2000 год*, Жировичи: Минская Духовная Семинария, Минск.
- Свети архијерејски Синод Српске православне цркве (2003): *Светљо Писмо Новој Завељи*, превод комисије Светог архијерејског Синода, Београд.
- Canas, Vitalino (2005): *State and church in Portugal, State and Church in the European Union*, editor Gerhard Robbers, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden.
- „Constitutionalism of Portugal“, доступно на: <https://www.britannica.com/place/Portugal/Overseas-empire> (приступ: 27.02.2024.)
- Constitution of 1822 (A Constituição de 1822.), National Archives, Lisbon 1822.
- Constitution of the Portuguese Republic (Constituição da República Portuguesa), seventh revision 2005.
- „History of the Orthodox Catholic Church of Portugal“, доступно на: http://www.igrejaortodoxa.pt/english/history-history_church_of_portugal.html (приступ: 04.02.2024).
- Law of Religious Freedom (Lei da Liberdade Religiosa), D. R. I-A – the Assembly of the Republic, 16/2001.

- Manuel, Paul Christopher (2014): *The Roman Catholic Church and Political Regime in Portugal and Spain, Religion and Regimes: Support, Separation and Opposition*, edited by Mehran Tamadonfar and Ted Jelen, Lexington books, New York – Toronto.
- Pinto, Sergio Ribeiro (2023): *Religious History in Portugal from Lusitania Sacra (1720) to the Enciclopedia de Historia Religiosa (2023): An Overview*, Religions 14/1417, Basel.
- Pniushkova, Natalia (2023): *Religion and beliefs in Portugal*, Life in Portugal – Portugal immigration Blog, Dostupno na: <https://withportugal.com/en/blog/religiao-portugal> (pristup: 17.02.2024).
- Santos Tiago, Miguel Farias (2002): *Religion in Portugal*, The 21st century Encyclopedia of World Religion – Volume 1, edited by Gordon Melton and Martin Baumann, Richmond.
- „S.B. São João Gabriel I de Portugal (dr. Eduardo Henrique Pinto da Rocha)“, доступно на: https://www.igrejaortodoxahispanica.com/Biografias/Joao_Gabriel_I_de_Portugal.html (приступ: 03.03.2024).
- Teixeira, Alfredo (2015): *Reconfigurations of Portuguese Catholicism: Detraditionalization and Decompaction of Identities*, Religion and Culture in the Proces of Global Change: Portuguese Perspectives, edited by Jose Tolentino Mendonca, Alfredo Teixeira and Alexandre Palma, The Council for Research in Values and Philosophy, Washington.
- The Constitution of Portugal from 1911. (Constituição Política da República Portuguesa de 1911.)*, Assembleia Nacional Constituinte Portuguesa, Lisbon 1911.
- „The Concordat between the Holy See and Portuguese Republic from 7. may 1940“, доступно на: <https://www.concordatwatch.eu/salazars-concordat-1940-text--t38751> (приступ: 28.02.2024).
- “The Concordat with the Holy See and the Portuguese Republic from 18. may 2004“, доступно на: <https://www.concordatwatch.eu/concordat-2004--text--t4131> (приступ: 28.02.2024).
- United States Department of State, *Report on International Religious Freedom: Portugal*, Office of International Religious Freedom, Washington, Dostupno na: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2022/05/POR-TUGAL-2021-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf> (pristup: 07.03.2024).

Aleksandar Vasiljević

Institute of European Studies, Belgrade

THE RELATIONSHIP OF THE STATE AND THE CHURCH IN PORTUGAL – THE POSITION OF THE ORTHODOX CHURCH

Summary: The relationship between the state and the church in Portugal is regulated based on two legal sources. One is the Law on Religious Freedom from 2001, while the other source is the revised version of the Concordat with the Holy See from 2004. The author of the research begins with a legal-historical overview of the circumstances preceding the emergence of contemporary legal regulations, identifying the influence of the privileged status of the Catholic Church on unequal relations between the state and other denominations as a problem. Compliance with European and global legal regulations has led to changes and guarantees of legal status for other churches and religious communities as well. The privileges guaranteed by legal status include special agreements between established denominations and the state, as well as the right to religious education for children, the provision of spiritual assistance in state public institutions, and tax benefits. In the final part of the research, the author focuses on the position of the Orthodox Church in Portugal. The comprehensive and inspiring efforts of Metropolitan Gavriilo and the development of state-church law have ensured equal rights and privileges for various Orthodox jurisdictions.

Keywords: ecclesiastical law, Portugal, Orthodox church, religious of freedom.

Aleksandar Vasiljević

Instituto de Estudos Europeus, Belgrado

A RELAÇÃO DO ESTADO E DA IGREJA EM PORTUGAL – A POSIÇÃO DA IGREJA ORTODOXA

Resumo: A relação entre o Estado e a Igreja em Portugal é regulada com base em duas fontes jurídicas. Uma é a Lei sobre a Liberdade Religiosa de 2001, enquanto a outra fonte é a versão revista da Concordata com a Santa Sé de 2004. O autor inicia a pesquisa com um panorama histórico-jurídico das circunstâncias que antecederam o surgimento das regulamentações jurídicas modernas, onde vê como problema o impacto do status privilegiado da Igreja Católica nas relações desiguais do Estado com outras confissões. Foi estabelecido que o cumprimento das regulamentações legais europeias e mundiais contribui para mudanças e garante o estatuto jurídico de outras igrejas e comunidades religiosas. Os privilégios garantidos pelo estatuto jurídico referem-se a contratos especiais entre confissões estabelecidas e o Estado, bem como ao direito à educação religiosa dos filhos, à prestação de assistência espiritual em instituições públicas estatais e a benefícios fiscais. Na parte final da investigação, o autor dá atenção à posição da Igreja Ortodoxa em Portugal. Os esforços exaustivos e inspiradores do Metropolita Gavriilo e o desenvolvimento da lei eclesiástica estatal proporcionaram a diferentes jurisdições ortodoxas direitos e privilégios iguais.

Palavras-chave: direito eclesiástico estatal, Portugal, Igreja Ortodoxa, liberdade religiosa.